

JÓZEFA MATEJEK

W DOROSŁE ŻYCIE...
PROCES USAMODZIELNIENIA WYCHOWANKÓW
PRZEBYWAJĄCYCH W PIECZY ZASTĘPCZEJ

INTO ADULT LIFE...
THE PROCESS OF BECOMING INDEPENDENT
BY ADOLESCENTS PLACED IN FOSTER CARE

A b s t r a c t. While analyzing the functioning of the foster care system special attention needs to be paid to the process of transitioning into adulthood and independent living by youth placed in foster care. Every person who has reached the age of majority and is being emancipated from foster care is entitled receive help while gaining independence. However, the basic idea of the process of becoming independent is the individual preparation of the youth to take responsibility for their adult life and independence as well as the integration of the already independent ex-foster children with their social environment. The below study presents the theoretical aspect of the preparation and conduct of the transition into adulthood and independence of the youth aging out of foster care.

Key words: foster care; help; a person becoming independent; independence guardian.

WSTĘP

Osiągnięcie przez młodego człowieka pełnoletności jest istotnym wydarzeniem zarówno w jego życiu, jak i w życiu jego najbliższych. Dla większości młodych ludzi nie ma to bezpośredniego przełożenia na ich codzienne funkcjonowanie, nadal mieszkają w domu rodzinnym, uczą się, studiują, pracują i mogą liczyć na pomoc oraz wsparcie rodziców, a czas rozpoczęcia samodzielnego życia odkładają na później. Inaczej sytuacja kształtuje się wśród

Dr JÓZEFA MATEJEK – Instytut Pracy Socjalnej, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie; adres do korespondencji: Osiedle Stalowe 17, 31-922 Kraków; e-mail: matejkkrakow@poczta.fm

dorastających wychowanków systemu pieczy zastępczej, ponieważ osiągnięcie przez nich pełnoletności wiąże się z koniecznością usamodzielnienia się. Osobom wychowującym się w rodzinach zastępczych, rodzinnych domach dziecka, placówkach opiekuńczo-wychowawczych lub regionalnych placówkach opiekuńczo-terapeutycznych zgodnie z prawem przysługuje pomoc na kontynuowanie nauki, usamodzielnienie, zagospodarowanie, a także pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych i zatrudnienia. Podstawową ideą procesu usamodzielnienia jest indywidualne przygotowanie wychowanka do przejęcia odpowiedzialności za swoje dorosłe życie oraz integracja osób usamodzielnionych ze środowiskiem społecznym. Istotnym wsparciem w procesie usamodzielnienia ma być osoba – opiekun usamodzielnienia, którego wskazuje sam wychowanek, oraz opracowany indywidualny program usamodzielnienia.

PIECZA ZASTĘPCZA NAD DZIECKIEM

Problemy, których doświadczają rodziny w zakresie właściwego wywiązywania się z realizacji podstawowych funkcji rodzicielskich, niejednokrotnie stwarzają potrzebę zabezpieczenia wychowania dzieci w środowisku pieczy zastępczej. Określenie pieczy „zastępcza” oznacza, że podejmowana opieka jest próbą wypełnienia braków w naturalnej opiece rodzicielskiej i z założenia ma charakter tymczasowy, a jeżeli jest to możliwe, powinna zmierzać do integracji dziecka z jego rodziną. Piecza zastępcza łączy się z zapewnieniem wszystkich szeroko rozumianych elementów składowych, potrzebnych do prawidłowego funkcjonowania, o charakterze bytowym, społecznym, emocjonalnym i kulturowym. Analizując funkcjonowanie pieczy zastępczej zauważamy, że najczęściej kierowane są do niej dzieci, których rodzicom została ograniczona lub zawieszona władza rodzicielska, lub zostały całkowicie pozbawione opieki ze strony rodziców naturalnych. W przypadku dziecka doświadczającego sieroctwa zdaniem A. Maciarz¹ niezbędna jest kompensacja psychiczna oraz opiekuńczo-wychowawcza. Według S. Badory działania kompensacyjne które są podejmowane w stosunku do podopiecznych trwale lub częściowo pozbawionych rodziny naturalnej, mają charakter całkowity i polegają na wzięciu odpowiedzialności opiekunów prawnych za swoich podopiecznych.

¹ A. MACIARZ, *Możliwości kompensacji sieroctwa w małym domu dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999, nr 4, s. 17-19.

Istotą opieki jest wspieranie w rozwoju psychofizycznym dzieci, zaspokajanie ich potrzeb, także wspomaganie ich zdrowia².

Obowiązujące przepisy prawne w zakresie organizacji opieki zastępczej nad dzieckiem zostały określone w ustawie z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, zgodnie z którą „system pieczy zastępczej to zespół osób, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadku niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców”³. Ponadto piecza zastępcza zapewnia:

– pracę z rodziną umożliwiającą powrót dziecka do rodziny lub – gdy jest to niemożliwe – dążenie do przysposobienia dziecka, a w przypadku braku możliwości przysposobienia dziecka – opiekę i wychowanie w środowisku zastępczym;

– przygotowanie dziecka do:

a) godnego, samodzielnego i odpowiedzialnego życia,

b) pokonywania trudności życiowych zgodnie z zasadami etyki,

c) nawiązywania i podtrzymywania bliskich, osobistych i społecznie akceptowanych kontaktów z rodziną i rówieśnikami w celu łagodzenia skutków doświadczenia straty i separacji oraz zdobywania umiejętności społecznych;

– zaspokojenie potrzeb emocjonalnych dzieci, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych i kulturalno-rekreacyjnych⁴.

Pieczka zastępcza nad dzieckiem może być sprawowana w formie rodzinnej lub instytucjonalnej. Zgodnie z cytowaną ustawą formami rodzinnej pieczy zastępczej są: rodziny zastępcze: a) spokrewnione, b) niezawodowe, c) zawodowe, w tym zawodowa, pełniąca funkcje pogotowia rodzinnego, i zawodowa specjalistyczna, oraz rodzinne domy dziecka⁵.

Rodziny zastępcze są od lat praktykowaną formą zapewnienia opieki dzieciom opuszczonym oraz osieroconym⁶. W najszerszym znaczeniu pojęcie

² S. BADORA, *Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji*, w: S. BADORA, D. MARZEC (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2002, s. 81.

³ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2016, poz. 575), art. 2, pkt 2.

⁴ Tamże, art. 33.

⁵ Tamże, art. 39, pkt 1.

⁶ O rodzinnych formach opieki zastępczej zob. m.in. w opracowaniach: E. RÓŻAŃSKA, A. TYNELSKI, *Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem*, Kielce: WSP 1981; U. KUSIO, *Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze. Studium socjologiczne na przykładzie Lublina*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1998; L. WINOGRODZKA, *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2007; J. MATEJEK, *Działalność ośrodków adopcyjno-opiekuńczych w procesie przygotowania i wspierania rodzin zastępczych*, Kraków: Wydawnictwo Akademii

„rodziny zastępczej” może oznaczać każde środowisko wychowawcze utworzone przez osoby niebędące rodzicami naturalnymi dziecka. Rodzina zastępcza, jak podkreśla M. Andrzejewski⁷, jest formą opieki tymczasowej nad dziećmi lub młodzieżą, czyli do momentu unormowania się ich sytuacji życiowej. Natomiast do instytucjonalnych form pieczy zastępczej⁸ zaliczane są: placówki opiekuńczo-wychowawcze, regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, interwencyjne ośrodki preadopcyjne⁹. Placówki opiekuńczo-wychowawcze zostały podzielone na następujące typy placówek: socjalizacyjne, interwencyjne, specjalistyczno-terapeutyczne oraz typu rodzinnego.

Umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej następuje na podstawie orzeczenia sądu¹⁰ oraz po uzyskaniu zgody rodziców zastępczych¹¹, jednak w przypadku pilnej konieczności, na wniosek lub za zgodą rodziców dziecka, możliwe jest umieszczenie w rodzinnej pieczy zastępczej na podstawie umowy cywilno-prawnej, zawartej między rodziną zastępczą a starostą właściwym ze względu na miejsce zamieszkania tej rodziny. Skierowanie dziecka do pieczy zastępczej powinno nastąpić dopiero wówczas, gdy zostały wyczerpane formy pomocy rodzinie, o których traktują przepisy w zakresie wspierania rodziny i systemie pieczy zastępczej. Wyjątek w tym względzie stanowi sytuacja, gdy dobro dziecka wymaga zapewnienia mu niezwłocznie opieki zastępczej. Czas pobytu dziecka w pieczy zastępczej jest wyznaczony przede wszystkim przez charakter przyczyn, które doprowadziły do umieszczenia go poza rodziną naturalną. Osoba, która osiągnęła pełnoletność, przebywając w pieczy zastępczej, może przebywać w dotychczasowej rodzinie zastępczej,

Pedagogicznej 2008; A. ŁUCZYŃSKI, *Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcjonalnych*, Lublin: KUL 2008; M. JOACHIMOWSKA, *Rodzicielstwo zastępcze. Idea – problemy – analizy – kompetencje*, Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW 2008; M. RUSZKOWSKA, *Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich 2013.

⁷ M. ANDRZEJEWSKI, *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa: WSiP 1999, s. 84-85.

⁸ O instytucjonalnych formach pieczy zastępczej zob. m.in. w opracowaniach: A. KELM, *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2000; J. BRĄGIEL, S. BADORA (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Opole: Wyd. UO 2005; B. KRAJEWSKA, *Instytucje wsparcia dziecka i rodziny*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2009; D. WOSIK-KAWALA (red.), *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, Lublin: Wyd. UMCS 2012; Z. WĘGIERSKI, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Toruń: Wyd. Edukacyjne „Akapit” 2006.

⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny, art. 93, pkt 1.

¹⁰ Tamże, art. 35, pkt 1.

¹¹ Tamże, art. 36.

rodzinnym domu dziecka albo placówce opiekuńczo-wychowawczej, za zgodą opiekunów zastępczych lub dyrektora placówki opiekuńczo-wychowawczej, nie dłużej jednak niż do ukończenia 25 roku życia, jeżeli m.in. uczy się: w szkole, na uczelni, u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego albo legitymuje się orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności i uczy się w szkole, na uczelni, na kursach, jeśli ich ukończenie jest zgodne z indywidualnym programem usamodzielnienia, u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego¹². Zakończenie pobytu w zastępczym środowisku wychowawczym związane jest z procesem usamodzielnienia wychowanka.

Zadania związane z organizacją systemu pomocy dziecku i rodzinie zostały przez ustawodawcę przypisane wszystkim szczeblom samorządu terytorialnego jako zadania własne lub zadania zlecone z zakresu administracji rządowej. Obszar organizacji procesu usamodzielnienia w zakresie pomocy i wsparcia osobom usamodzielnianym, które opuszczają rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka, a także placówki opiekuńczo-wychowawcze i regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, należy do zadań własnych powiatu.

USAMODZIELNIENIE – PODSTAWOWE ZASADY ORAZ FORMY UDZIELANEJ POMOCY

Usamodzielnienie¹³ jest procesem wychowawczym, który ma na celu przygotowanie wychowanka do podjęcia samodzielnego, dojrzałego życia i integracji ze środowiskiem lokalnym. Z. Dąbrowski podkreśla, iż usamodzielnienie to osiągnięcie „takiego poziomu rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego, który umożliwi względnie samodzielne i niezależne funkcjonowanie w społeczeństwie”¹⁴. Zasady procesu usamodzielnienia wychowanków z rodzin zastępczych oraz placówek opiekuńczo-wychowawczych i regionalnych placówek opiekuńczo-terapeutycznych, którzy opuszczają pieczę zastępczą po dniu 1 stycznia 2012 r., regulują przepisy ustawy z dnia 9 czerwca

¹² Tamże, art. 37, pkt 2.

¹³ Zob. K. GŁĄBICKA, M. GOŚCINIEWICZ (red.), *Praca socjalna z młodzieżą opuszczającą placówki opiekuńczo-wychowawcze i ich rodziną*, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich 2014; B. KULIG, A. SOŁTYS, *Proces usamodzielnienia młodzieży dorastającej w pieczy zastępczej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2013, nr 7, s. 40-49.

¹⁴ Z. DĄBROWSKI, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. II, Olsztyn: Wydawnictwo UWM 2006, s. 70.

2011 r.¹⁵, natomiast osoby pełnoletnie, opuszczające domy pomocy społecznej, dom dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, zakłady poprawcze, placówki resocjalizacyjne schroniska dla nieletnich, niektóre ośrodki wychowawcze, są obejmowane pomocą na podstawie przepisów ustawy o pomocy społecznej¹⁶, a także Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej¹⁷.

Osobie opuszczającej, po osiągnięciu pełnoletności, rodzinę zastępczą, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną zostają udzielone następujące formy wsparcia:

- 1) przyznaje się pomoc na: kontynuowanie nauki, usamodzielnienie, zagospodarowanie;
- 2) udziela się pomocy w uzyskaniu: odpowiednich warunków mieszkaniowych, zatrudnienia;
- 3) zapewnia się pomoc prawną i psychologiczną¹⁸ (nowa forma pomocy, wprowadzona nowelizacją ustawy z dnia 25 lipca 2014 r.).

Wymienione rodzaje pomocy przysługują w przypadku, gdy umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej nastąpiło na podstawie orzeczenia sądu.

Z punktu widzenia zapisów prawnych, które znalazły się w cytowanej ustawie, „pomoc na kontynuowanie nauki przyznaje się osobie usamodzielnianej, jeżeli kontynuuje naukę: 1) w szkole; 2) w zakładzie kształcenia nauczycieli; 3) na uczelni; 4) na kursach, jeśli ich ukończenie jest zgodne z indywidualnym programem usamodzielnienia; 5) u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego. Wysokość pomocy wynosi nie mniej niż 500 zł miesięcznie”¹⁹, jest przyznawana na czas nauki wszystkim pełnoletnim wychowankom przebywającym w pieczy zastępczej, nie dłużej jednak niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 25. roku życia, niezależnie od wysokości ich dochodów. Pomoc pieniężna na kontynuowanie nauki jest wypłacana co miesiąc w trakcie trwania roku szkolnego/akademickiego lub kursu przygotowania zawodowego. Na wniosek osoby usamodzielnianej lub z urzędu może zostać zawieszona w sytuacji, gdy osoba usamodzielniana nie realizuje indywidual-

¹⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny.

¹⁶ Ustawa z 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz.U. z 2015 r., poz. 163 z późn. zm.).

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie z dnia 3 sierpnia 2012 r. (Dz.U. z 2012 r., poz. 954).

¹⁸ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny, art. 140, pkt 1.

¹⁹ Tamże, art. 146, pkt 1 i 2.

nego programu usamodzielnienia bądź w trakcie kształcenia w zakładzie kształcenia nauczycieli lub w uczelni przebywa na urlopie od zajęć. Warunkiem przyznania pomocy na kontynuowanie nauki jest złożenie wniosku w powiecie właściwym do ponoszenia wydatków finansowania pomocy na kontynuowanie nauki za pośrednictwem kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie powiatu właściwego ze względu na miejsce pobytu osoby usamodzielnianej oraz posiadanie zatwierdzonego indywidualnego programu usamodzielnienia.

Pomoc na usamodzielnienie oraz na zagospodarowanie jest przyznawana lub udzielana na wniosek osoby usamodzielnianej, której dochód miesięczny nie przekracza kwoty 1200 zł. „W przypadku gdy dochód miesięczny osoby usamodzielnianej przekracza kwotę 1200 zł, można przyznać pomoc na usamodzielnienie lub pomoc na zagospodarowanie, jeżeli jest to uzasadnione jej sytuacją mieszkaniową, dochodową, majątkową lub osobistą”²⁰. Pomoc na usamodzielnienie może być wypłacona jednorazowo lub w ratach, jednak nie później niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 26. roku życia. Ustawodawca wprowadza zapis, iż w sytuacji, gdy osoba usamodzielniana korzysta z pomocy na kontynuowanie nauki, środki na usamodzielnienie mogą zostać wypłacone po zakończeniu pobierania pomocy na kontynuowanie nauki, jedynie w uzasadnionych przypadkach świadczenia mogą być wypłacane równorzędnie.

Wysokość pomocy na usamodzielnienie nie jest jednakowa i zależy od rodzaju pieczy zastępczej oraz czasu, jaki osoba usamodzielniana w niej przebywała. Biorąc pod uwagę te kryteria, wynosi odpowiednio:

1) w przypadku osoby usamodzielnianej opuszczającej rodzinę zastępczą spokrewnioną – nie mniej niż 3300 zł, jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres co najmniej 3 lat;

2) w przypadku osoby usamodzielnianej, opuszczającej rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną:

a) nie mniej niż 6600 zł, jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres powyżej 3 lat;

b) nie mniej niż 3300 zł, jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres od 2 do 3 lat;

c) nie mniej niż 1650 zł, jeżeli przebywała w pieczy zastępczej przez okres poniżej 2 lat, nie krócej jednak niż przez okres roku²¹.

W celu uzyskania pomocy na usamodzielnienie należy złożyć wniosek o jej przyznanie w powiecie właściwym do ponoszenia wydatków na finanso-

²⁰ Tamże, art. 142, pkt 2.

²¹ Tamże, art. 149, pkt 1.

wanie pomocy na usamodzielnienie za pośrednictwem kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie, właściwego dla miejsca pobytu osoby usamodzielnianej.

Osoba usamodzielniana może uzyskać także pomoc na zagospodarowanie w kwocie nie niższej niż 1500 zł, a w przypadku osoby legitymującej się orzeczeniem o umiarkowanym albo znacznym stopniu niepełnosprawności – w wysokości nie niższej niż 3000 zł, która jest wypłacana jednorazowo, nie później niż do ukończenia przez osobę usamodzielnianą 26. roku życia. Przepisy zawarte w ustawie wskazują minimalną wartość wypłacanego świadczenia, gdyż ostatecznie o jego wysokości decyduje powiat udzielający pomocy, uwzględniając potrzeby osoby usamodzielnianej. Pomoc na zagospodarowanie może być przyznana w formie rzeczowej, jednak ustawodawca nie określa konkretnego asortymentu pomocy na zagospodarowanie. W celu uzyskania świadczeń wnioski o przyznanie pomocy na zagospodarowanie należy złożyć w powiecie właściwym ze względu na miejsce osiedlenia się osoby usamodzielnianej.

Ustawodawca zastrzega sobie w art. 152 cytowanej ustawy, iż istnieje możliwość odmowy przyznania pomocy na kontynuowanie nauki, na usamodzielnienie i na zagospodarowanie, jeżeli pojawią się uzasadnione przypuszczenia wykorzystania pomocy nie zgodnie z celem, na jaki zostanie przyznana, lub gdy osoba usamodzielniana przed osiągnięciem pełnoletności opuściła samowolnie pieczę zastępczą, porzuciła naukę i przygotowanie zawodowe, uchyla się od podjęcia proponowanego jej zatrudnienia czy też została skazana prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo lub przestępstwo skarbowe.

Oprócz wymienionych wyżej form wsparcia osoby opuszczające pieczę zastępczą mogą otrzymać także pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, która przyznawana jest w zależności od indywidualnej sytuacji osoby usamodzielnianej. Ustawodawca nie określa, na czym polega pomoc powiatu w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, czytamy jedynie, że nie wymaga ona wydania decyzji²². Formą pomocy w tym zakresie jest czasowy pobyt w mieszkaniu chronionym²³, który może być

²² Tamże, art. 151, pkt 4.

²³ Mieszkanie chronione w polskim systemie pomocy społecznej jest jedną z form świadczeń niepieniężnych (art. 36.2) przewidzianych w Ustawie z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej. Na mocy ustawy do prowadzenia mieszkań chronionych zobowiązane są zarówno gminy, jak i powiaty, przy czym powiaty organizują tę formę wsparcia dla osób z terytorium więcej niż jednej gminy. Zapisy Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny

przyznany osobie ze względu na trudną sytuację życiową, wiek, niepełnosprawność albo chorobę – osobie, która potrzebuje wsparcia w codziennym funkcjonowaniu, ale nie wymaga całodobowej opieki. Przyznanie miejsca w mieszkaniu chronionym jest przedłużeniem wsparcia dla usamodzielnianych wychowanków, które daje im poczucie bezpieczeństwa oraz stwarza szansę na osiągnięcie pełnej dojrzałości i odpowiedzialności.

W kwestii pomocy dla osób usamodzielnianych w uzyskaniu zatrudnienia ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej nie zawiera żadnych wytycznych co do roli w tym względzie powiatowego centrum pomocy rodzinie. Zarówno aktywizacja zawodowa, jak i pomoc w uzyskaniu zatrudnienia są ustawowym zadaniem urzędów pracy²⁴. Zapewnienie pomocy prawnej i psychologicznej osobom usamodzielnianym jest zadaniem, które ustawa nakłada na powiat, a jej zakres powinien być dostosowany do indywidualnych potrzeb i sytuacji osoby usamodzielnianej.

Wymienione rodzaje pomocy w obszarze usamodzielnienia są przyznawane osobie usamodzielnianej, która przebywała w pieczy zastępczej przez okres co najmniej:

- trzech lat w przypadku osoby usamodzielnianej, opuszczającej rodzinę zastępczą spokrewnioną;
- roku w przypadku osoby usamodzielnianej, opuszczającej rodzinę zastępczą niezawodową, rodzinę zastępczą zawodową, rodzinny dom dziecka, placówkę opiekuńczo-wychowawczą lub regionalną placówkę opiekuńczo-terapeutyczną²⁵.

OPIEKUN USAMODZIELNIENIA – INDYWIDUALNY PROGRAM USAMODZIELNIENIA

Opiekun usamodzielnienia to osoba, która powinna wspierać wychowanka w realizacji programu usamodzielnienia. Ustawodawca określa rolę opiekuna

i systemie pieczy zastępczej zawierają jedynie informację, że osobom usamodzielnianym „udziela się pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych” oraz że wnioski o przyznanie tego typu pomocy składa się w powiecie właściwym ze względu na miejsce osiedlenia się osoby usamodzielnianej (art. 140 i 143). Wytyczne z zakresu funkcjonowania mieszkań chronionych zawiera Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 marca 2012 r. w sprawie mieszkań chronionych (Dz.U. 2012, poz. 305).

²⁴ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2013 r., poz. 674 z późn. zm.).

²⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny, art. 141, pkt 1.

usamodzielnienia²⁶, którego zadaniem jest opracowanie wspólnie z osobą usamodzielnianą indywidualnego programu usamodzielnienia co najmniej na miesiąc przed osiągnięciem pełnoletności. Do jego zadań należy także dokonanie oceny realizacji tego programu, ewentualnej modyfikacji, opiniowanie wniosku o pomoc pieniężną na usamodzielnienie i kontynuowanie nauki oraz wspieranie osoby usamodzielnianej w realizacji indywidualnego programu usamodzielnienia.

Wybór opiekuna usamodzielnienia należy do osoby usamodzielnianej i dokonywany jest przynajmniej na rok przed osiągnięciem przez nią pełnoletności. Powinna to być osoba, której wychowanek ufa, akceptuje ją, a także mają wspólną płaszczyznę porozumienia. Osoba usamodzielniana musi mieć przekonanie, że wskazany opiekun jest zainteresowany jej planami na przyszłość i wyborem drogi życiowej, a także daje jej poczucie bezpieczeństwa. Ze względu na to, iż opiekunem usamodzielnienia może być rodzic zastępczy, osoba prowadząca rodzinny dom dziecka, a także koordynator rodzinnej pieczy zastępczej, pracownik socjalny powiatowego centrum pomocy rodzinie, a w przypadku osoby przebywającej w placówce opiekuńczo-wychowawczej lub regionalnej placówce opiekuńczo-terapeutycznej wychowawca albo psycholog, istnieje duże prawdopodobieństwo słusznego dokonania wyboru, ponieważ są to osoby, które wychowanek już wcześniej poznał i współpracował z nimi. Praca opiekuna usamodzielnienia nie jest formalnie oceniana, ale z uwagi na podjęte zobowiązania wyrażające się poprzez osiągnięcia usamodzielnianego wychowanka (ocena końcowa procesu usamodzielnienia) podlega pośrednio także ocenie²⁷.

Obowiązujące od września 2014 r. zmiany przepisów w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej dotyczą także procesu usamodzielnienia wychowanków, gdzie w art. 145, pkt 4 nie wymienia się już koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej jako uczestnika opracowywania indywidualnego programu usamodzielnienia. Obecnie w procesie usamodzielnienia uczestniczy wychowanek i jego opiekun usamodzielnienia, natomiast koordynator może pełnić rolę opiekuna usamodzielnienia (zgodnie z art. 145, pkt 3).

Opracowany indywidualny program usamodzielnienia²⁸ określa obowiązki osoby usamodzielnionej dotyczące wykształcenia, zatrudnienia, uzyskania odpowiednich warunków mieszkaniowych. Zatwierdzony program jest podstawą do przyznania świadczeń związanych z usamodzielnieniem (ma charakter

²⁶ Tamże, art. 145, pkt 3.

²⁷ Tamże, art. 145, pkt 7.

²⁸ Tamże, art. 145, pkt 1.

kontraktowy). Istotne jest również uwzględnienie w programie usamodzielnienia charakterystyki środowiska, w którym usamodzielnia się wychowanek, oraz wskazanie osób, które mogą okazać mu pomoc i wsparcie. Ważne jest także „ustalenie uprawnień do ubezpieczenia zdrowotnego oraz przysługujących świadczeń z zabezpieczenia społecznego, a także w programie informacji, gdzie młody człowiek zamierza osiedlić się po opuszczeniu pieczy zastępczej, co ma znaczenie dla planowania i udzielania określonych form pomocy związanej z usamodzielnieniem”²⁹. Opracowany program usamodzielnienia zostaje przedstawiony do zatwierdzenia kierownikowi powiatowego centrum pomocy rodzinie, właściwego do ponoszenia wydatków na finansowanie pomocy na kontynuowanie nauki i usamodzielnienie.

Podczas realizacji procesu usamodzielnienia możliwe jest wprowadzenie zmian w indywidualnym programie usamodzielnienia wynikających z zaistniałych okoliczności mających wpływ na sytuację życiową wychowanka. Zmiany do programu wprowadza osoba usamodzielniana wspólnie z opiekunem usamodzielnienia – wymagane jest zatwierdzenie ich przez właściwego kierownika powiatowego centrum pomocy rodzinie. Treści zapisane w programie usamodzielnienia powinny być świadomą i przemyślaną decyzją młodego człowieka, ponieważ to on decyduje, co chce dalej robić, jakiej pomocy oczekuje oraz jak chce planować swoje życie. W sytuacji, gdy zasady procesu usamodzielnienia nie są przestrzegane, konsekwencją jest zawieszenie, odmowa lub zaprzestanie udzielania pomocy materialnej na podstawie art. 147, 148, 151 i 152 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

STATYSTYKA DOTYCZĄCA USAMODZIELNIENIA

Analizując kwestie dotyczące usamodzielnienia dorosłych wychowanków pieczy zastępczej, warto zwrócić uwagę na dane statystyczne z ostatnich kilku lat odnoszące się do tego procesu. Według opracowanych przez GUS danych w 2013 r. rodzinną pieczę zastępczą „opuściło 3,3 tys. wychowanków powyżej 18. roku życia. Z tej zbiorowości 65,1% osób usamodzielniło się, a wśród usamodzielnionych 74,4% wychowanków założyło w ciągu roku sprawozdawczego własne gospodarstwo domowe”³⁰. W 2014 r. został opracowa-

²⁹ K. GŁĄBICKA, M. GOŚCINIEWICZ (red.), *Praca socjalna z młodzieżą*, s. 61-62.

³⁰ *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2013 roku*, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 2014, s. 36.

ny raport NIK w zakresie pomocy w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej, w którym czytamy, iż „rocznie, pełnoletność osiąga 5-6 tys., spośród około 70 tys. wychowanków pieczy zastępczej, a wysokość świadczonej im pomocy finansowej wynosi w skali kraju ok. 120 mln zł. Jednocześnie w Polsce rośnie liczba dzieci umieszczanych w pieczy zastępczej, mimo kilkunastoprocentowego zmniejszenia się ich populacji w ostatnich latach”³¹.

Od 2012 r. ministerstwo publikuje informacje³² na temat realizacji ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, w których znajdują się również dane dotyczące świadczeń dla osób usamodzielnianych zarówno o charakterze pieniężnym (przyznanie świadczenia pieniężnego) oraz niepieniężnym, na który składają się: pomoc w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych, pomoc w uzyskaniu zatrudnienia, pomoc prawna i psychologiczna. W tabeli poniżej zamieszczono dane liczbowe dotyczące rodzaju świadczeń oraz ich ilość na przestrzeni ostatnich czterech lat (zestawienie nie obejmuje pomocy prawnej i psychologicznej, ponieważ ministerstwo nie dysponuje danymi w tym zakresie).

Liczba świadczeń przyznawanych na poszczególne formy pomocy związane z usamodzielnieniem w latach 2012-2015

Świadczenia	Rok			
	2012	2013	2014	2015
Kontynuowanie nauki	206 030	179 592	183 371	175 311
Usamodzielnienie	14 084	4161	3803	3928
Zagospodarowanie	7466	3338	3498	3447
Odpowiednie warunki mieszkaniowe	4101	4298	3998	4074
Zatrudnienie	245	243	407	420

Źródło: Dane zebrane na podstawie Informacji Rady Ministrów o realizacji ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej w latach 2012-2015, www.mpips.gov.pl [dostęp: 21.12.2016].

³¹ *Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej. Raport NIK*, Warszawa 2014, s. 7.

³² Informacja Rady Ministrów o realizacji ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, www.mpips.gov.pl

W roku 2012 udzielono łącznie 231 926³³ świadczeń dla osób pełnoletnich. Najwięcej świadczeń przyznano na kontynuowanie nauki (206 030), następnie na usamodzielnienie (14 084), natomiast najmniej na pomoc w uzyskaniu zatrudnienia (245). Ogółem wydatki samorządu powiatowego na świadczenia dla osób usamodzielnianych z pieczy zastępczej wyniosły w 2012 r. około 118 273 tys. zł. Z kolei w 2013 r. udzielono łącznie 191 688 świadczeń dla osób pełnoletnich, z czego najwięcej – podobnie jak w roku poprzednim – na kontynuowanie nauki (179 592), a najmniej w zakresie pomocy w uzyskaniu zatrudnienia (243). Łączne wydatki samorządu powiatowego na świadczenia dla osób usamodzielnianych z pieczy zastępczej w 2013 r. wyniosły 122 344 tys. zł, co oznacza wzrost w stosunku do 2012 r. o 3,4%. Natomiast w roku 2014 suma udzielonych świadczeń dla osób pełnoletnich wyniosła łącznie 195 077. Podobnie jak w roku 2013, najwięcej świadczeń w 2014 r. udzielono na kontynuowanie nauki (183 371), natomiast najrzadziej udzielaną formą pomocy była pomoc w uzyskaniu zatrudnienia (407 świadczeń). Warto dodać, że w 2014 r. zmniejszyła się liczba przypadków pomocy w uzyskaniu odpowiednich warunków mieszkaniowych w stosunku do świadczeń w tym obszarze w roku 2013. Suma wydatków samorządu powiatowego na świadczenia dla osób usamodzielnianych z pieczy zastępczej w 2014 r. wyniosła 117 055 tys. zł, co oznacza spadek w stosunku do 2013 r. o 4,3%. Podobnie jak w poprzednich latach, także w 2015 r. nie uległa zmianie struktura form pomocy udzielanej osobom usamodzielnianym. Udzielono łącznie 187 180 świadczeń dla osób pełnoletnich, najwięcej na kontynuowanie nauki (175 311), a najmniej w zakresie pomocy w uzyskaniu zatrudnienia (420). Łączne wydatki samorządu powiatowego na świadczenia dla osób usamodzielnianych z pieczy zastępczej w 2015 r. wyniosły 114 241 tys. zł.

Na podstawie przedstawionych danych statystycznych z poszczególnych lat możemy stwierdzić, iż dominującą formą pomocy są świadczenia pieniężne udzielane osobom usamodzielniającym się z pieczy zastępczej na kontynuowanie nauki, co w dużej mierze jest związane z ogólnym nastawieniem wychowanków na rozwój i kontynuację nauki. Wzrasta także ogólna liczba przypadków udzielanej pomocy w uzyskaniu zatrudnienia.

³³ Prezentowane w tej części artykułu dane liczbowe pochodzą ze sprawozdań o realizacji ustawy z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej w latach 2012-2015 [pdf], www.mpips.gov.pl [dostęp: 22.12.2016].

PODSUMOWANIE

Usamodzielnienie stanowi ważny element całego procesu wychowawczego, w którym najważniejszą osobą jest wychowanek opuszczający placówkę lub rodzinę zastępczą, ponieważ dotyczy istotnych spraw w jego życiu: rodziny, nauki, mieszkania i pracy. Przygotowanie do samodzielności najlepiej i najpełniej przebiega w rodzinie poprzez codzienne uczestnictwo w organizacji życia rodzinnego, procesy socjalizacyjne oraz uczenie samodzielności podejmowania decyzji i brania odpowiedzialności za własne życie. Jest to proces wieloetapowy, długofalowy, składający się z licznych działań zmierzających w kierunku przygotowania do życia rodzinnego, zawodowego i społecznego. Funkcjonowanie pieczy zastępczej obejmuje przygotowanie dziecka do samodzielnego życia, co w codziennej praktyce wychowawczej oznacza dla rodziców i opiekunów kształcenie umiejętności, właściwych nawyków, odpowiedzialności oraz stworzenie odpowiedniej atmosfery wychowawczej. Proces usamodzielnienia powinien rozpocząć się wraz z przybyciem dziecka do rodziny/placówki, ponieważ tylko wtedy istnieje realna szansa dla młodych ludzi na zdobycie jak największej wiedzy i umiejętności oraz praktycznych wskazówek na dorosłe życie. Przygotowanie dziecka do samodzielnego życia jest podstawowym zadaniem każdej rodziny, a dla wychowanków pieczy zastępczej, którzy niejednokrotnie są obciążeni bagażem przykrych doświadczeń oraz brakiem wsparcia w rodzinie naturalnej, nabierają one szczególnego znaczenia.

BIBLIOGRAFIA

- ANDRZEJEWSKI M., Prawna ochrona rodziny, Warszawa: WSiP 1999.
- BADORA S., Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji, w: S. BADORA, D. MARZEC (red.), System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2002.
- BRĄGIEL J., BADORA S. (red.), Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej, Opole: Wyd. UO 2005.
- DĄBROWSKI Z., Pedagogika opiekuńcza w zarysie, t. II, Olsztyn: Wydawnictwo UWM 2006.
- GŁĄBICKA K., GOŚCINIEWICZ M. (red.), Praca socjalna z młodzieżą opuszczającą placówki opiekuńczo-wychowawcze i ich rodziną, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich 2014.

- JOACHIMOWSKA M., Rodzicielstwo zastępcze. Idea – problemy – analizy – kompetencje, Bydgoszcz: Wydawnictwo UKW 2008.
- KELM A., Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak” 2000.
- KRAJEWSKA B., Instytucje wsparcia dziecka i rodziny, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls” 2009.
- KULIG B., SOŁTYS A., Proces usamodzielnienia młodzieży dorastającej w pieczy zastępczej, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2013, nr 7.
- KUSIO U., Rodzina zastępcza jako środowisko wychowawcze. Studium socjologiczne na przykładzie Lublina, Lublin: Wydawnictwo UMCS 1998.
- ŁUCZYŃSKI A., Dzieci w rodzinach zastępczych i dysfunkcyjnych, Lublin: KUL 2008.
- MACIARZ A., Możliwości kompensacji sieroctwa w małym domu dziecka, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1999, nr 4.
- MATEJEK J., Działalność ośrodków adopcyjno-opiekuńczych w procesie przygotowania i wspierania rodzin zastępczych, Kraków: Wydawnictwo Akademii Pedagogicznej w Krakowie 2008.
- Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2013 roku, Warszawa: Główny Urząd Statystyczny 2014.
- Pomoc w usamodzielnianiu się pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej. Raport NIK, Warszawa 2014.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 14 marca 2012 r. w sprawie mieszkań chronionych (Dz.U. 2012, poz. 305).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie udzielania pomocy na usamodzielnienie, kontynuowanie nauki oraz zagospodarowanie z dnia 3 sierpnia 2012 r. (Dz.U. 2012 r., poz. 954).
- RÓŻAŃSKA E., TYNELSKI A., Rodzina zastępcza jako forma opieki nad dzieckiem, Kielce: WSP 1981.
- RUSZKOWSKA M., Rodzina zastępcza jako środowisko opiekuńczo-wychowawcze, Warszawa: Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich 2013.
- Ustawa z 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (Dz.U. z 2013 r., poz. 182 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz.U. z 2013 r., poz. 674 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 roku o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2016, poz. 575).
- WĘGIERSKI Z., Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka, Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit” 2006.
- WINOGRODZKA L., Rodziny zastępcze i ich dzieci, Lublin: Wyd. UMCS 2007.
- WOSIK-KAWALA D. (red.), Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze, Lublin: Wydawnictwo UMCS 2011.

W DOROSŁE ŻYCIE...
PROCES USAMODZIELNIENIA WYCHOWANKÓW
PRZEBYWAJĄCYCH W PIECZY ZASTĘPCZEJ

S t r e s z c z e n i e

Analizując funkcjonowanie systemu pieczy zastępczej nad dzieckiem, należy zwrócić uwagę na proces usamodzielnienia dorosłych wychowanków. Osobie opuszczającej pieczę zastępczą po osiągnięciu pełnoletności przysługuje pomoc na usamodzielnienie. Jednakże podstawową ideą procesu usamodzielnienia jest indywidualne przygotowanie wychowanka do przejęcia odpowiedzialności za swoje dorosłe życie oraz integracja osób usamodzielnionych ze środowiskiem społecznym. Prezentowane opracowanie przedstawia teoretyczny aspekt przygotowania i prowadzenia procesu usamodzielnienia wychowanków pieczy zastępczej.

Słowa kluczowe: piecza zastępcza; pomoc; osoba usamodzielniająca się; opiekun usamodzielnienia.